

Meer oog voor blinden

De methode Contact verbetert de kwaliteit van de interactie tussen begeleiders en cliënten met een visuele en verstandelijke beperking. Dat blijkt uit recent onderzoek door de Vrije Universiteit en Bartiméus.

door Saskia Damen en Sabina Kef

foto Saskia Damen

Binnen Bartiméus (een organisatie voor mensen met een visuele beperking) is veel aandacht voor de sociale relaties van cliënten. In samenwerking met de VU werd eerder al een interventiestudie verricht naar de behandelingsmogelijkheden van hechtingsproblematiek. Begeleiders hebben een belangrijk aandeel in de sociale contacten van mensen met een visuele- en verstandelijke beperking in de residentiële ondersteuning. Zij geven aan dat zij niet altijd weten hoe zij contact moeten maken of contact kunnen onderhouden met hun cliënten. In 2004 startte een onderzoek van de VU en Bartiméus naar de effectiviteit van het interventieprogramma Contact bij mensen met een visuele- en verstandelijke beperking en hun begeleiders. Dit onderzoek werd voor een aanzienlijk deel gefinancierd door InZicht van ZonMw. In het onderzoek zijn vele wetenschappelijke vraagstellingen opgenomen. Voor dit artikel geven we de resultaten op enkele deelvragen. Heeft het programma Contact effect op de kwaliteit van interacties? Hoe beoordelen begeleiders het interventieprogramma?

Hieronder volgt een overzicht van het interventieprogramma en de methode van onderzoek. Vervolgens worden de resultaten op de hierboven genoemde vragen beschreven, gevolgd door conclusies en aanbevelingen. In een later stadium hopen wij ook te berichten over resultaten op het deelonderzoek naar de invloed van de hechtingservaringen van begeleiders op de kwaliteit van de interactie en op het effect van de interventie Contact.

Interventieprogramma

Het interventieprogramma Contact is ontwikkeld voor en getoetst bij doofblinde kinderen en hun interactiepartners. Het is onder meer gebaseerd op de video-interactiebegeleiding van Dekker en Biemans (1994). Het programma richt zich op het verbeteren van de interactievaardigheden van begeleiders. Het bestaat uit een scholingsprogramma en training met behulp van video-interactiebegeleiding.

Een slechtzijnde jongen en zijn begeleidster hebben geleerd contact te maken op een manier die voor beiden plezierig is.

In het VU/Bartiméus-onderzoek participeerden twaalf cliënten met een visuele- en verstandelijke beperking en van iedere cliënt deden circa zeven begeleiders mee. De cliëntengroep bestond uit drie kinderen en negen volwassenen. De begeleidersgroep bestond uit in totaal negentig begeleiders. Zij ontvingen een scholingsdag en vier individuele trainingssessies. Tijdens de scholing werd ingegaan op onderdelen van het interactieproces (onder meer initiatieven, aandacht, bevestigen, antwoorden, betrokkenheid) en op kenmerken van het interactieproces (onder meer beurtwisseling, tempo, afstand/ nabijheid). In de trainings-

sessies werd met behulp van videoanalyse gewerkt aan het herkennen van de signalen van de cliënt en van de kenmerken in de interactie met de cliënt. Zo leerden begeleiders bijvoorbeeld te zien aan zijn gedrag en lichaamshouding of de cliënt wel of niet open staat voor contact. Tevens oefende de begeleider het vermogen om te beoordelen in welke mate het eigen handelen is afgestemd op de cliënt, de mate van sensitieve responsiviteit. De trainer vroeg de begeleiders bijvoorbeeld te kijken of hij kon zien of de cliënt voldoende tijd had gekregen om te reageren op een initiatief van de begeleider. In iedere sessie formuleerde de begeleider zijn eigen leerdoelen.

Tijdens het bekijken van video-beelden viel het vaak op dat begeleiders niet wisten dat de cliënt actief betrokken was bij zijn omgeving. Bij blinde mensen is oogcontact niet mogelijk, maar zie je hun aandacht voor hun omgeving doordat ze stoppen met bewegen en een geconcentreerde luisterhouding aannemen. Tevens werd duidelijk dat veel subtiele contactinitiatieven van de cliënt, zoals het toewenden met het lichaam, in de praktijk niet werden opgemerkt. Soms kwamen deze reacties wat later dan begeleiders hadden verwacht en werden daardoor gemist. Begeleiders waren bovendien meestal niet gewend de beurt af te geven of gaven de cliënt te weinig tijd om zelf een beurt te nemen in het contact.

Meting

Van iedere begeleider werden in totaal vijf videofragmenten van tien minuten gemaakt. Het betrof hier opnames in een natuurlijke situatie, waarin de begeleider en de cliënt beiden aanwezig waren: bijvoorbeeld een eetsituatie of koffiedrinken. Er vonden twee opnames plaats voor de start van de interventie, de zogenaamde *baselinemetingen*, en drie opnames na de start van de interventie. Iedere begeleider startte op een verschillend moment met de baseline en met de interventieperiode. Van de tien minuten durende video-opnames, werden vijf minuten gebruikt voor training op Bartimeus. De overige vijf minuten werden gebruikt voor codering van het interactieproces op de VU. Tijdens de codering werd gekeken naar vele onderdelen van het interactieproces. Ondermeer ook naar de contactinitiatieven van de cliënt en de daaropvolgende respons van de begeleider (uitgedrukt in een percentage van aansluitende reacties: bijvoorbeeld vijf initiatieven van cliënt met drie reacties van een begeleider, dat is zestig procent). Daarnaast werd de mate van affectieve wederkerigheid bepaald (met een minimale score van één en een maximale score van zeven) met de Amerikaanse observatieschaal *Scale for Affective Mutuality*. Deze coderingen werden uitgevoerd door getrainde onafhankelijke codeurs, die niet wisten op welk meetmoment het videofragment was opgenomen. De inter-beoordelaars betrouwbaarheid was minimaal tachtig procent.

Op cliëntniveau werd gekeken naar de mate van kwaliteit van bestaan. Hiertoe werd vóór en na de interventie de vragenlijst van het Meetinstrument Kwaliteit van Bestaan (*Quality of Life – QoL*) ingevuld door de begeleiders van de cliënt. Na afloop van de interventieperiode werd met behulp van een evaluatieformulier aan de begeleiders gevraagd naar hun mening over het interventieprogramma.

Effecten

Uit figuur 1 blijkt dat de begeleiders significant meer zijn gaan reageren op de cliënt en dat deze verbetering optreedt na aanvang van de interventieperiode. Dit geldt gemiddeld voor alle cliënten en voor alle begeleiders. Ook de mate van affectieve wederkerigheid is significant verbeterd. Figuur 2 laat zien dat dit gebeurt tijdens de perimeting die verricht is gedurende de interventie. Het effect geldt voor alle cliënten en voor alle begeleiders. De kwaliteit van bestaan laat per cliënt een wisselend beeld zien.

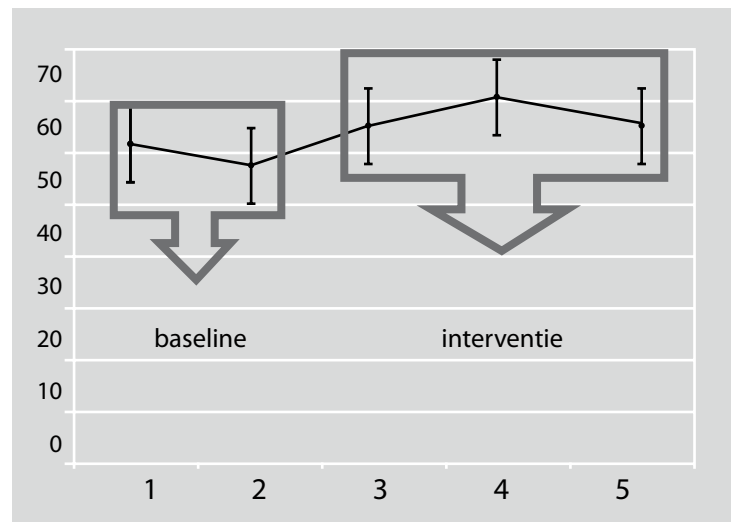

Fig.1: Reacties van begeleiders op initiatieven van cliënt (score in %).

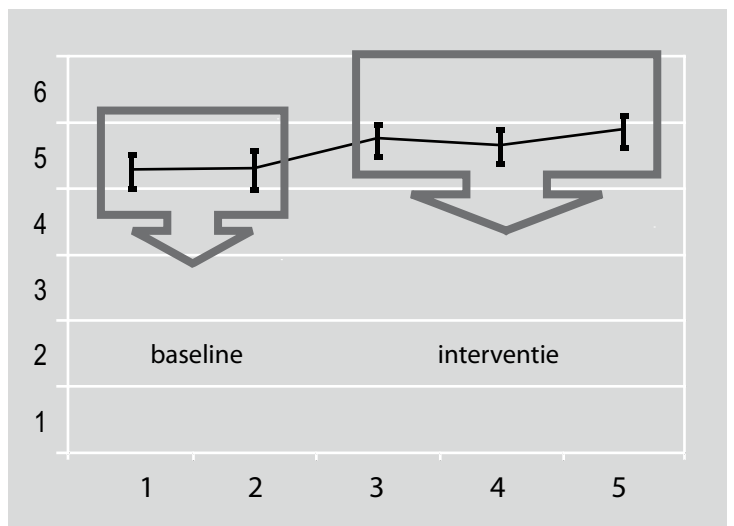

Fig.2: Mate van affectieve wederkerigheid (score van 1 tot 7).

Uit de evaluatie met begeleiders blijkt dat zij het interventieprogramma Contact als gemakkelijk tot goed uitvoerbaar ervaren. Ook vinden zij het programma effectief. Ze nemen positieve veranderingen waar in het contact met hun cliënt.

Betekenis voor de cliënt

Op de werkvloer werd de methode als succesvol beschouwd, nog voordat de resultaten van de onafhankelijke effectmetingen beschikbaar waren. Het kijken naar zichzelf in contact met de cliënt werd door begeleiders als positief en zinvol ervaren. Uit de effectresultaten is af te lezen dat de begeleiding van de trainer bij het kijken naar beelden van de interactie zeer waardevol is, aangezien de verbeteringen pas na de baseline fase optreden. Ze ontdekten signalen bij de cliënt die ze voorheen niet zagen of anders hadden geïnterpreteerd. Begeleiders keken ook naar hun eigen aandeel in het interactieproces. Aanpassingen in de begeleiding, zoals het verlagen van het tempo, meer nabijheid bieden, combineren van praten en aanraken en laten merken dat je de cliënt gezien en gehoord hebt (bijvoorbeeld door imitatie) gaven vaak zeer snel resultaten te zien. Omdat meerdere begeleiders uit een team deelnamen aan de interventie, konden zij elkaar ondersteunen en stimuleren in het omgaan met de cliënt. Daarnaast werd regelmatig verbetering in de stemming gezien bij de cliënt en een toegenomen betrokkenheid bij zijn omgeving.

Conclusie en aanbevelingen

De effectstudie toont aan dat de methode Contact de kwaliteit van de interactie verbetert tussen mensen met een visuele- en verstandelijke beperking en hun begeleiders. Dit effect geldt gemiddeld voor alle cliënten en begeleiders (gemeten bij de eerste tien cliënten). Zeer nauwkeurige en deskundige aandacht voor het interactieproces geeft goede aanknopingspunten voor beter en meer contact met personen met ernstige beperkingen. Begeleiders vonden het een goed uitvoerbare en effectieve methode.

In de toekomst kan wellicht worden nagegaan in hoeverre de opgedane vaardigheden door begeleiders ook zijn toegepast in het contact met andere cliënten dan die hebben meegedaan in het onderzoek. Subjectieve praktijkervaring lijkt daar wel op te wijzen. Ook weten we nu nog niet in hoeverre de resultaten op langere termijn nog steeds zichtbaar zijn.

Om te zorgen dat opgedane vaardigheden ook bruikbaar zijn voor andere cliënten en niet verloren gaan, zou volgens ons de methode niet alleen kunnen worden ingezet als tijdelijk hulpmiddel bij vragen op het gebied van contact, maar onderdeel kunnen zijn van de reguliere ondersteuning aan begeleiders. We denken bovendien dat de methode niet alleen toepasbaar is voor begeleiders van mensen met (ernstige) meervoudige beperkingen, maar ook van andere doelgroepen. Te denken valt aan mensen met een verstandelijke beperking, maar ook aan dementerende ouderen.

Saskia Damen *is als orthopedagoog en gz-psycholoog verbonden aan Bartiméus en werkt daarnaast als promovenda bij de RUG, afdeling Orthopedagogiek.*

Sabina Kef *is als onderzoeker en docent verbonden aan de VU, afdeling Orthopedagogiek.*

Gebruikte literatuur

Verbeterde kwaliteit van interactie tussen personen met een visuele en verstandelijke beperking en hun begeleiders in de residentiële gehandicaptenzorg. Bakker, M., Gerrits, W., Kim, B., Korenhof, A., Kraus, H. & Verduijn, L. (2007) Amsterdam: B-theses Orthopedagogiek VU.

The effects of the CONTACT-intervention on the quality of interaction between persons with visual and intellectual disabilities and their caregivers. Damen, S., Worm, M., Kef, S., Janssen, M. & Schuengel, C. In voorbereiding.

The effect of an attachment-based behaviour therapy for children with visual and severe intellectual disabilities. Sterkenburg, P.S., Janssen, C.G.C. & Schuengel, C. (2008). Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 21, pag. 126-135.

Reactie

Henk Algra

Tijdens een bespreking uitten begeleiders eens kritiek op de traagheid van een collega. Hij kon 'wel wat peper in zijn kont gebruiken'. Toen we videobeelden bekeken bleek dat hij de enige was die qua tempo aansloot bij de cliënten. Die herinnering kwam weer bij mij boven toen ik de bijdrage las over het interventieprogramma Contact. Het 'tempo' komt daarin regelmatig aan de orde. We handelen vaak veel te snel en missen daardoor de aansluiting. Wie de resultaten van het onderzoek leest komt tot de conclusie dat het programma kennelijk (aanstekelijk) werkt. Als kritische lezer vraag ik me af wát er nu precies werkte. Ooit deed een lampenfabriek onderzoek naar de arbeidsproductiviteit bij een bepaald type nieuwe lamp. Het bleek dat de productiviteit aanzienlijk was gestegen. Toen het bedrijf later de nieuwe lampen weer door de oude verving, lag de productiviteit nog steeds hoger. Het waren niet de lampen, maar de aandacht voor de werkvloer die de productiviteit deed stijgen. Speelt dat effect ook niet mee in dit onderzoek: er was meer aandacht en tijd beschikbaar voor medewerkers. Dat geeft het gevoel dat je serieus genomen wordt. En mede daardoor ontstaat er ook meer

psychische ruimte voor zelfreflectie en het kritisch bekijken van het eigen handelen. Een bijeffect is naar ik vermoed: een lager ziekteverzuim. Daarmee wil ik de training overigens zeker niet diskwalificeren. Er is vaak sprake van handelingsverlegenheid, want communicatie is bij blinde cliënten met een verstandelijke beperking allerminst vanzelfsprekend. Een training kan mensen op het goede spoor zetten. Daarbij zou ik een lans willen breken voor het maximaal gebruik maken van ervaringskennis van medewerkers (zie ook het promotieonderzoek door Van Dam en Roemer en de methodiek van Jacques Heijkoop). Hoe meer trainers erin slagen om de positie van opleider te verlaten en de ervaringen van begeleiders effectief in te zetten, des te beter wordt de kennis vastgehouden. Daarmee wordt ook meer recht gedaan aan de uniciteit van de relatie: déze cliënt en déze medewerker. Toch biedt eenmaal opgebouwde deskundigheid geen garantie voor de toekomst. Medewerker en cliënt raken gemakkelijk weer gevangen in eigen interactiepatronen. Terecht stellen de auteurs dat coaching een vast onderdeel zou moeten zijn van de reguliere ondersteuning aan

begeleiders. Ik zou er nog een thema aan toe willen voegen. Eerder onderzoek bij Bartiméus ging over verstoorde hechting. Bij mensen met een visuele en/of verstandelijke beperking is vaak sprake van onveilige hechting. En juist dán komen begeleiders zichzelf nadrukkelijk tegen. De vraag wie je zelf bent als begeleider moet dus een goede plek krijgen bij de coaching. Het gaat om veel meer dan alleen een trainingsprogramma. Daarmee ben ik bij het laatste punt. In hoeverre is de methode toepasbaar voor andere doelgroepen? Het onderzoek naar communicatie en interactie is zó fundamenteel, zó basaal, dat je ook direct naar een heel andere groep binnen het spectrum van de verstandelijke beperkingen kunt kijken: cliënten met een lichte verstandelijke beperking. Ik zou zeer benieuwd zijn naar een uitwerking van de principes van Contact naar deze doelgroep. Dit onderzoek maakt mij dus ook nieuwsgierig naar meer.

Henk Algra *werkt als orthopedagoog/ gz-psycholoog bij Philadelphia Zorg in Amsterdam/Waterland.*